

I. О. Самойленкоаспірантка кафедри логопедії та логопсихології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МІРКУВАНЬ У ЗВ'ЯЗНОМУ МОВЛЕННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

У статті авторкою проаналізована проблема формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Зазначено, що у сучасному суспільстві проблема мовленнєвого розвитку дітей набуває особливої актуальності через зростання кількості розладів у мовленнєвій сфері, зокрема загального недорозвитку мовлення. З огляду на те, що дошкільний період є критичним для формування мовленнєвих здібностей, відхилення від вікових норм ускладнює адаптацію дитини, її здатність до взаємодії з оточенням, а також опанування освітньої діяльності в подальшому. Діагноз загального недорозвитку мовлення є одним із найпоширеніших серед дитячого населення і може бути як самостійною патологією, так і частиною більш складних порушень, таких як дизартрія, алалія чи ринолалія. Ми виходимо з визнання, що досліджувана проблема формування міркувань у зв'язному мовленні є одним із найскладніших аспектів корекційно-розвивальної роботи.

У ході дослідження ми використали комплексний, компетентнісний та системний підходи, що дозволило здійснити всебічний аналіз психолого-педагогічної літератури. Аналіз теоретичних джерел показав, що несприятливе мовленнєве середовище, дефіцит уваги та спілкування, а також ураження головного мозку, є основними чинниками, що зумовлюють виникнення стійких порушень мовлення. При цьому ігрова діяльність у таких дітей має процесуальний характер, а формування сюжетно-рольової гри, що є ключовою для розвитку комунікації, значно запізнюється.

До того ж, взявши до уваги своєрідність досліджуваного конструкту (формування міркувань), принципово важливо не лише вдосконалювати лексико-граматичні та фонетичні компоненти, а й розвивати когнітивні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, уява), які є основою для побудови логічних зв'язків і аргументованих висловлювань. У зв'язку з цим, у роботі обґрунтовано необхідність використання науково обґрунтованих методик, які поєднують загальнодидактичні принципи (систематичність, послідовність) із спеціальними, зокрема комунікативним підходом. Це дозволяє цілеспрямовано навчати дітей давати розгорнуті відповіді, переказувати тексти та складати розповіді, що є обов'язковою умовою для засвоєння знань та успішної соціалізації.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, дошкільний вік, освітній процес, загальний недорозвиток мовлення, мовленнєве середовище.

Постановка проблеми. Сучасні освітні парадигми вимагають від особистості формування цілої низки ключових компетентностей, що виходять за рамки традиційного засвоєння знань [6]. Актуальними стають раціональність, здатність до швидкого прийняття рішень, високий рівень комунікації, вміння аргументувати власну думку та володіння новітніми технологіями. З огляду на трансформації, що відбуваються в системі освіти, зростає значущість цілеспрямованого розвитку рідної мови. Цей процес не обмежується лише формуванням мовної та мовленнєвої компетентностей. Набагато важливішим є становлення мовної особистості, яка здатна не лише грамотно висловлюватись, а й аргументовано та виважено відстоювати свою позицію. Мовлення є фундаментальним чинником психічного розвитку особистості та вдосконалення суспільних відносин. Його вплив є багатограним: під впливом мовлення відбувається розвиток свідомості, мислен-

невих операцій, вольової та емоційної сфер. Це, у свою чергу, веде до збагачення інтелектуальних можливостей людини, роблячи мовлення не просто засобом спілкування, а потужним інструментом саморозвитку та соціальної взаємодії.

У сучасній логопедії проблема формування зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення (далі ЗНМ) є одним із ключових напрямків. Це зумовлено тим, що оволодіння мовою та мовленням виступає фундаментальною умовою для здобуття якісної освіти та всебічного розвитку особистості. Відхилення від вікових норм у розвитку зв'язного усного мовлення значно ускладнюють процеси соціальної адаптації та комунікації дитини. Це безпосередньо впливає на її здатність встановлювати контакти з однолітками та дорослими і ефективно опановувати освітню діяльність.

Аналіз наукових досліджень [1; 3; 5] дозволяє прийти до висновку, що уповільнення процесу

засвоєння знань, формування навчальних умінь та навичок читання й письма в початковій школі безпосередньо пов'язане з мовленнєвими порушеннями. Це створює серйозні перешкоди на шляху до повноцінного особистісного й інтелектуального розвитку дитини, що робить проблему корекції ЗНМ надзвичайно актуальною.

Метою статті є науковий аналіз проблеми формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Робота спрямована на виявлення ключових чинників, що перешкоджають становленню міркувань, а також на обґрунтування та розробку ефективних методичних підходів для корекційно-розвивальної роботи з цією категорією дітей.

Методологія. Для досягнення поставленої мети було використано комплексний методологічний підхід, що включав теоретичний аналіз, а саме вивчення та систематизація наукових джерел (монографій, дисертацій, статей) з логопедії, психолінгвістики, спеціальної педагогіки та психології та компетентнісний підхід, який дозволив проаналізувати корекційну роботу з площини простого усунення симптомів на рівень цілеспрямованого формування необхідних навичок для успішної соціальної та академічної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши програмно-методичні посібники, присвячені розвитку міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку, ми дійшли висновку, що ця проблема висвітлена у працях лише невеликої кількості науковців. Серед них варто відмітити М. Вашуленко, О. Боряк, М. Алексєєву, Г. Біличенко, О. Міхєєву, І. Кравцову, В. Боровик, Л. Касілову, Л. Калмикову, Н. Марченко, А. Омеляненко та інших.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві проблеми мовленнєвого розвитку в дошкільному віці набувають особливої актуальності через зростання кількості розладів у мовленнєвій сфері у дітей. Дошкільний період є критичним для формування зв'язного мовлення, і від успішності цього процесу залежить подальший повноцінний розвиток кожної дитини.

Діагноз «загальний недорозвиток мовлення» є одним із найбільш поширених серед дитячого населення. Ця патологія може виступати як самостійне порушення, так і бути компонентом більш складних мовленнєвих розладів [1]. Зазначимо, що ЗНМ, що характеризується порушенням формування всіх компонентів мовної системи (фонетико-фонематичного, лексичного та граматичного), часто співіснує з іншими розладами, що значно ускладнює діагностику та корекцію [2]. На основі аналізу наукових джерел та в ході педагогічних спостережень акцентуємо, що ЗНМ може бути частиною наступних комплексних порушень:

– Дизартрія. Розлад мовлення, спричинений порушенням іннервації мовленнєвого апарату. При цьому порушується артикуляція та фонація, що впливає на чіткість і розбірливість мовлення.

– Алалія. Відсутність або значне відставання мовлення внаслідок ураження мовленнєвих центрів головного мозку. Це одне з найважчих мовленнєвих порушень, при якому ЗНМ є ключовим симптомом.

– Афазія. Повна або часткова втрата вже сформованого мовлення внаслідок ураження мозкових структур, відповідальних за мовлення. Хоча це порушення зазвичай діагностується у дорослих після інсультів або травм, ЗНМ може входити до його структури у дітей з певними патологіями.

– Ринопалія. Розлад мовлення, що виникає через анатомічні дефекти мовленнєвого апарату, наприклад, розщеплення піднебіння. Це призводить до порушення голосового тембру (гугнявості) та спотворення звуків, що поглиблює прояви ЗНМ.

Таким чином, усебічний аналіз клінічної картини є важливим для встановлення точного діагнозу та вибору ефективних корекційних методів.

Аналіз результатів сучасних наукових досліджень [7; 2; 1], дає можливість зробити висновок, що фактори, які гальмують мовленнєвий розвиток, є комплексними та взаємопов'язаними. Неприятливе мовне середовище й брак якісного спілкування значно уповільнюють формування мовлення, що є особливо критичним у дошкільному віці. Внаслідок дії різноманітних шкідливих чинників, як-от генетичні особливості, перинатальні ураження або травми, може відбуватися ураження головного мозку на різних рівнях, що безпосередньо впливає на становлення та повноцінний розвиток мовленнєвих функцій. Тому, несприятливе середовище та недостатня стимуляція лише посилюють наслідки органічних уражень, призводячи до серйозних затримок у мовленнєвому розвитку дитини.

Згідно з дослідженнями, до причин ЗНМ відносяться як ендогенні (ураження центральної нервової системи), так і екзогенні фактори, такі як несприятливе мовленнєве середовище, брак спілкування та несприятливі соціальні умови.

Зазначимо, що поняття «Міркування» як складова зв'язного мовлення це складна інтелектуальна операція, що вимагає вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати та синтезувати інформацію, аргументовано висловлювати власну думку [5]. Для дітей із ЗНМ, чиє мовлення знаходиться на різних рівнях недорозвинення (від повної відсутності до залишкових явищ), цей процес є значно ускладненим. Дослідження таких вчених, як Р. Левіна, М. Шеремет, Т. Філічева, виділяють кілька рівнів мовленнєвого недорозвинення, що допомагає в діагностиці та корекції.

Ми можемо прийти до висновку, що порушення мовлення при ЗНМ можуть бути як локальними, так і поєднаними з іншими психомовленнєвими розладами. Це вимагає комплексного підходу до корекційно-розвивальної роботи, спрямованої не лише на розвиток мовлення, а й на формування мисленнєвих операцій, необхідних для повноцінного міркування. Тому, своєчасне виявлення та корекція ЗНМ є надзвичайно важливими для запобігання подальшим труднощам у навчанні та соціальній адаптації дитини.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення спостерігаються значні порушення в ігровій діяльності, що впливає на їхній соціальний та комунікативний розвиток. Формування сюжетно-рольової гри, яка є важливим етапом розвитку в дошкільному віці, у них запізнюється, а сама гра часто має стереотипний і предметно-відображувальний характер. Це пов'язано з обмеженим змістом ігор й відсутністю творчих проявів, що ускладнює організацію колективних ігор та побудову рольових діалогів. Окрім того, таким дітям часто притаманна рухова розгальмованість й імпульсивність, що перешкоджає спільній діяльності та взаємодії. Низький рівень сформованості комунікативних умінь і навичок співпраці робить їхню орієнтацію на однолітків слабкою, що свідчить про глибокі проблеми в соціальній адаптації, які вимагають цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи.

Процес формування зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ здійснюється як під час повсякденної практичної діяльності, так і на спеціальних корекційно-розвиткових заняттях. Для досягнення максимальної ефективності в цьому процесі необхідно використовувати науково обґрунтовані методики, представлені у відповідних навчально-методичних посібниках. Наприклад, програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» І. Кравцової [3] містить конкретні рекомендації щодо етапів формування зв'язного мовлення. Згідно з цією програмою, активна та цілеспрямована робота з розвитку та вдосконалення зв'язного мовлення починається з другого року навчання. Це свідчить про системний підхід до вирішення цієї складної проблеми.

Узагальнюючи, процес формування навичок розповідання у дітей з загальним недорозвитком мовлення передбачає комплексний підхід, спрямований на вирішення кількох ключових завдань. Логопедична робота фокусується на закріпленні і вдосконаленні мовленнєвих та комунікативних навичок, що включає розвиток логічної послідовності й системної побудови мовлення. Важливим аспектом є формування усвідомлення дітьми власного мовленнєвого процесу з метою підвищення його граматичної правильності та логічності. Крім того, робота з такими дітьми має бути

спрямована на активізацію та розвиток психічних процесів (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), які безпосередньо пов'язані з формуванням зв'язного мовлення.

Як зазначено в дослідженні [2], корекційна робота з формування усного зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення ґрунтується на поєднанні загальнодидактичних та спеціальних принципів.

До загальнодидактичних належать систематичність, послідовність та врахування вікових й індивідуальних особливостей, що забезпечує логічну структуру освітнього процесу та його адаптацію до потреб кожної дитини. Провідним серед спеціальних принципів є комунікативний підхід, що вимагає навчання дітей не просто відтворювати інформацію, а й висловлюватися в розгорнутій формі. Це досягається через виконання таких завдань, як надання розгорнутих відповідей, переказ текстів, складання розповідей за наочними опорами та побудова висловлювань за аналогією. Такий комплексний підхід сприяє не лише засвоєнню мовних норм, а й розвитку практичних навичок спілкування, що є ключовим для успішної соціальної адаптації та ефективного навчання.

У ході дослідження було встановлено, що на формування мовленнєвого розвитку та поширеність мовленнєвих порушень у дітей впливає складний комплекс взаємопов'язаних чинників. Ці чинники мають як внутрішнє (психологічне) походження, так і зовнішнє (соціальне та педагогічне) спрямування, що визначає унікальність кожного випадку та стійкість порушень.

Внутрішні чинники пов'язані з особливостями організму дитини та можуть мати як біологічне, так і психологічне походження. Вони часто визначають схильність до мовленнєвих порушень. До них належать:

- Спадковість. Генетична схильність до мовленнєвих розладів. Якщо в сім'ї були випадки затримки мовленнєвого розвитку, дислексії чи інших порушень, ризик їх виникнення у дитини значно зростає.

- Перинатальні ураження. Фактори, що діють на плід під час вагітності, пологів або в перший місяць життя. Це можуть бути інфекційні хвороби матері, гіпоксія (недостатність кисню), асфіксія, травми. Такі ураження можуть впливати на центральну нервову систему, що є основною причиною алалії чи дизартрії.

- Нейрофізіологічні особливості. Своєрідність функціонування мовленнєвих зон кори головного мозку. Наприклад, недостатність мовленнєвих зон може призвести до локальних мовленнєвих порушень, а ураження скронєво-тім'яно-потиличних ділянок до поєднаних психомовленнєвих порушень.

– Психологічні аспекти. Психологічна неготовність дитини до освоєння мовлення, що може бути пов'язана із затримкою психічного розвитку.

– До зовнішніх чинників (екзогенних) можна віднести:

– Соціально-педагогічні умови. Наявність або відсутність якісного спілкування в сім'ї. Дефіцит уваги та спілкування з дорослими або однолітками, а також несприятливе мовленнєве середовище (наприклад, неграмотне мовлення батьків, надмірне використання “дитячої мови” або недостатнє спілкування) можуть значно уповільнити розвиток мовлення.

– Білінгвізм. Навчання одразу двом мовам може бути ризиком, якщо процес відбувається без належної методичної підтримки. У деяких випадках це може спричинити труднощі у формуванні мовленнєвих систем, хоча за правильного підходу білінгвізм не є причиною мовленнєвих розладів.

– Травми та захворювання. Хвороби, перенесені в ранньому дитинстві, або травми, що впливають на мовленнєвий апарат (наприклад, пошкодження язика, губ, піднебіння) чи мозок, можуть стати причиною порушень.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене, мовленнєві порушення є результатом складної взаємодії між вразливістю організму (внутрішні чинники) та несприятливим впливом навколишнього середовища (зовнішні чинники).

Висновки та пропозиції. Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що проблема формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є багатогранною та надзвичайно актуальною. У ході дослідження було встановлено, що мовленнєві порушення у цієї категорії дітей є результатом складного комплексу внутрішніх (біологічних) та зовнішніх (соціально-педагогічних) чинників. Відсутність повноцінної мовленнєвої та ігрової діяльності в ранньому віці, а також недостатня комунікативна взаємодія значно ускладнюють не лише мовленнєвий, але й загальний психічний та інтелектуальний розвиток. В результаті проведеного педагогічного дискурсу, який базувався на основі аналізу наукових джерел та саморефлексії досвіду, встановлено,

що традиційні методики часто виявляються недостатньо ефективними для формування складних мисленнєвих операцій, необхідних для побудови міркувань. Таким чином, існує нагальна потреба в розробці інноваційних корекційно-розвивальних програм, спрямованих на стимулювання мисленнєвої діяльності та її інтеграцію у зв'язне мовлення. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо в створенні та експериментальній перевірці ефективності ігрових та інтерактивних технологій для формування міркувань у дітей із ЗНМ.

Список використаної літератури:

1. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. *Таверійський вісник освіти*. 2013. №. 3. С. 56–60.
2. Корольок Т., Ярмола О. Характеристика стану зв'язного мовлення дітей 4-5 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна*. 2012. №. 28. С. 74–78.
3. Кравцова І. В., Стахова Л. Л. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення». Тернопіль Мандрівець, 2020. 80 с.
4. Мальцева Ю.О., Зелінська-Любченко К.О. Методика дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ середнього дошкільного віку. URL: <http://surl.li/nfvdk> (дата звернення 03.09.2025).
5. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: монографія: ТОВ “Нора-прінт”. 2002. 309 с.
6. Самойленко І. О. Науково-теоретичні засади формування міркувань у зв'язному мовленні дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення третього рівня. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* 46 2024. С. 114–121.
7. Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.

Samoilenko I. The problem of forming reasoning in connected speech in older preschool children with general speech underdevelopment

In this article, the author analyses the problem of reasoning formation in the connected speech of older preschool children with general speech underdevelopment. It is noted that in modern society, the problem of children's speech development is becoming particularly relevant due to the growing number of speech disorders, in particular general speech underdevelopment. Given that the preschool period is critical for the formation of speech abilities, deviations from age norms complicate the child's adaptation, their ability to interact with their environment, and their mastery of educational activities in the future. The diagnosis of SLI is one of the most common among children and can be either an independent pathology or part of more complex disorders such as dysarthria, alalia or rhinolalia. We proceed from the recognition that the problem of forming thoughts in connected speech is one of the most difficult aspects of corrective and developmental work.

During the study, we used comprehensive, competency-based and systematic approaches, which allowed us to conduct a comprehensive analysis of psychological and pedagogical literature. Analysis of theoretical sources showed that an unfavourable linguistic environment, lack of attention and communication, as well as brain damage, are the main factors causing persistent speech disorders. At the same time, the play activities of such children are procedural in nature, and the formation of role-playing games, which are key to the development of communication, is significantly delayed.

In addition, taking into account the peculiarity of the construct under study (the formation of reasoning), it is fundamentally important not only to improve lexical-grammatical and phonetic components, but also to develop cognitive processes (perception, memory, thinking, imagination), which are the basis for building logical connections and reasoned statements. In this regard, the work substantiates the need to use scientifically based methods that combine general didactic principles (systematicity, consistency) with special ones, in particular the communicative approach. This allows children to be taught in a targeted manner to give detailed answers, retell texts and compose stories, which is a prerequisite for the acquisition of knowledge and successful socialisation.

Key words: *speech activity, preschool age, educational process, general speech underdevelopment, speech environment.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025